

УДК 336.114

Коляда Т. А.,*кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри фінансів Національного університету ДПС України*

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ПОСТКРИЗОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Стаття присвячена аналізу стану фінансового забезпечення виконання державою соціальних функцій у посткризовій економіці як провідних країн світу, так і України. Особлива увага приділяється збалансуванню обсягу соціальних функцій держави з фінансовими можливостями бюджету та пошуку інструментів стимулювання приватних соціальних інвестицій.

Ключові слова: соціальні функції держави, фінансове забезпечення, приватні соціальні інвестиції, посткризова трансформація.

Статья посвящена анализу состояния финансового обеспечения выполнения государством социальных функций в посткризисной экономике, как ведущих стран мира, так и Украины. Особенное внимание уделяется сбалансированию объема социальных функций государства с финансовыми возможностями бюджета и поиску инструментов стимулирования частных социальных инвестиций.

Ключевые слова: социальные функции государства, финансовое обеспечение, частные социальные инвестиции, посткризисная трансформация.

The article is devoted the analysis of the state of the financial providing of implementation the state of social functions in the post-crisis economy of both leading countries of the world and Ukraine. The special attention is spared balancing of volume of social functions of the state with financial possibilities of budget and search instruments of stimulation in private social investments.

Keywords: social functions of the state, financial providing, private social investments, post-crisis transformation.

Постановка проблеми. Фінансова криза 2008-2009 років змусила уряди більшості країн світу відкласти на певний час вирішення багатьох довгострокових проблем, а саме: охорона здоров'я, навколишнє середовище, старіння населення, освіта, скорочення виробництва, енергозбереження тощо. При цьому всі наявні фінансові ресурси, що передбачалося використати для їх розв'язання, були спрямовані на підтримку фінансової системи та подолання наслідків кризи. Тому сьогодні уряду в умовах значного дефіциту бюджету та загрозливих обсягів державного боргу, необхідно знайти баланс між обсягом соціальних функцій держави та рівнем їх фінансового забезпечення або запропонувати альтернативні шляхи їх фінансування.

Соціальна функція держави – це діяльність, спрямована не тільки на задоволення суспільних потреб в охороні здоров'я, освіті, підтримці малозабезпечених тощо, але й на регулювання ринку праці з метою підтримання певного рівня зайнятості, матеріального забезпечення людей, які втратили робочі місця або не змогли знайти їх [1, с. 614].

Виконання зазначених функцій потребує від держави дедалі більших за масштабами обсягів фінансування соціальних програм, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів, і потреба в яких зростає з кожним днем. Усе це ставить державу в пряму залежність від стану економіки як основного джерела поповнення державних коштів, а економіка, своєю чергою, потребує сприятливих умов та державних гарантій для свого розвитку. Значною мірою економічне зростання залежить від структури видатків бюджету, яка, своєю чергою, обумовлена суспільним способом виробництва, політичним устроєм країни, менталітетом населення та функціями держави.

Саме тому Дж. Стігліц наголошує, що “сучасне суспільство вимагає, щоб уряд узяв на себе важливішу роль: від встановлення правил і забезпечення їх дотримання до розвитку інфраструктури, фінансування наукових досліджень, забезпечення освіти, охорони здоров'я і всіляких видів соціального захисту. Багато з витрат такого роду є довгостроковими, і багато з них призведе до довгострокових наслідків. Якщо ми хочемо, аби ці гроші були витрачені добре, слід спочатку всесторонньо продумати, що ми хочемо отримати і в якому напрямі нам рухатися далі” [2, с. 346].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед найбільш вагомих робіт з питань теорії і практики державного регулювання фінансів, бюджету та податків, у тому числі за рахунок узгодження обсягів соціальних функцій держави з наявними фінансовими ресурсами для їх реалізації та забезпечення збалансованості бюджету, можна назвати праці таких відомих економістів, як Р. Дорнбуш, А. Лаффер, В. Норгауз, А. Пігу, П. Самуельсон, Р. Солоу, Дж. Стігліц, М. Фрідман, С. Фішер та інші. Для умов розвитку української економіки зазначені питання досліджували вчені-економісти: А. Гальчинський, В. Геєць, Т. Єфіменко, В. Корнєєв, І. Лютий, А. Соколовська, В. Федосов, С. Юрій та інші.

Однак аналіз наукових джерел свідчить, що частина ключових питань стосовно фінансового забезпечення реалізації соціальних функцій держави в умовах посткризової трансформації соціально-економічної системи країни залишається недостатньо дослідженою. В Україні існує потреба в подальшому теоретичному обґрунтуванні та узагальненні світового досвіду практичного використання нових підходів до вирішення цієї проблеми.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є узгодження обсягу реалізації соціальних функцій держави з фінансовими можливостями бюджету в умовах посткризового розвитку економіки України та обґрунтування необхідності стимулювання приватних соціальних інвестицій.

Виклад основного матеріалу. Відомий австрійський економіст Людвіг фон Мізес зазначає, що немає необхідності задаватися питанням, правда чи ні, що "жодна країна ще не була зруйнована великими витратами держави і для держави. Неможливо заперечувати, що ринкову економіку можна зруйнувати великими державними витратами і саме таким чином багато хто має намір її зруйнувати" [3, с. 694].

Тому серед науковців відсутній консенсус щодо визначення оптимальних розмірів бюджету та його структури. Аналіз наукових джерел свідчить, що значна частина ключових питань стосовно визначення оптимального розміру бюджетних витрат для конкретної країни з урахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників залишаються не розв'язаними. Тому щорічно, визначаючи основні напрями бюджетної політики України на відповідний рік, науковці та практики дискутують з приводу основного параметру бюджетної політики – частки перерозподілу ВВП через зведений бюджет.

Співвідношення обсягу бюджету і ВВП – важлива економічна проблема, зумовлена особливостями функціонування моделі економіки конкретної держави. Залежно від соціального навантаження на бюджет виділяють три основні моделі перерозподілу ВВП через бюджет:

- американська, коли через бюджет перерозподіляється 30-35% ВВП;
- західноєвропейська, за якої через бюджет перерозподіляється 40-50% ВВП;
- скандинавська, коли через бюджет перерозподіляється 60-65% ВВП.

У більшості країн перерозподіл здійснюється від 30 до 50% ВВП [4, с. 113].

Загальновідомо, що з метою фінансового забезпечення реалізації функцій держави в країні формуються державний та місцеві бюджети. Тому саме обсяг бюджетних видатків може опосередковано виступати показником міцності держави або широти діапазону її функцій.

Протягом останніх років в Україні накреслилася тенденція до зростання обсягів видатків Зведеного бюджету. Так, за період з 2001 до 2011 року їх питома вага у ВВП збільшилася з 27,2 % до 39,9% (табл. 1). При цьому частка видатків соціального спрямування у державному бюджеті протягом 2006-2010 років також постійно збільшувалася та становила відповідно 46,5%, 40,6%, 45,3%, 47,8% та 49,6% [5].

Сам по собі цей факт не є загрозливим. Оскільки в середньому державні видатки в розвинених країнах мають широкий діапазон розбіжностей – від 30 до 60% ВВП, що не заважає забезпечувати достатньо високий рівень добробуту.

Таблиця 1
Податкове та бюджетне навантаження на економіку України, у % до ВВП

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Податкові надходження до бюджету (податкове навантаження)	18,3	22,2	23,1	22,4	23,9	22,7	21,4	25,5
Доходи зведеного бюджету	26,5	30,4	31,6	30,8	31,3	31,6	33,7	30,3
Видатки зведеного бюджету (бюджетне навантаження)	29,7	32,2	32,3	31,9	32,6	33,6	39,9	31,7
Дефіцит бюджету	3,2	1,8	0,7	1,1	1,3	2,0	6,2	1,4
Довідково: Темпи зміни ВВП	12,1	2,7	7,3	7,6	2,1	-15,1	4,2	5,2

Джерело: розраховано за даними Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : (www.minfin.gov.ua)

Однак в Україні, як і у більшості країн з транзитивною економікою, існують певні особливості у соціально-економічному розвитку, що вимагає наукового обґрунтування та визначення економічної доцільності щодо збільшення обсягів бюджетних видатків, особливо в період посткризового розвитку.

З приводу збільшення присутності держави в економіці А. Гальчинський зазначає, що одним із визначальних пріоритетів подолання фінансової кризи 1997-1998 років було рішуче зменшення видатків зведеного бюджету: з 41,9% у ВВП у 1996 р. до 36,8% – 1997 р., з 30,4% у ВВП у 1998 р. до 26,7% у ВВП – 1999 р. Сьогодні видатки зведеного бюджету наблизилися до 35% у ВВП. Завдання номер один – знизити видатки мінімум на 6-7% [6].

Зростання ролі держави у перерозподілі доходів характерна для всіх європейських країн, що можна вважати також їх загальною характеристикою – значною часткою державних видатків у ВВП (Табл. 2). Можна стверджувати, що у більшості країн з розвинутою ринковою економікою показники що характеризують бюджетне навантаження порівняні.

Особливістю України є те, що стрімке зростання питомої ваги податків у ВВП у 2005 році не було забезпечено їх ефективним використанням з боку держави, спрямованим на вирішення проблем економічного розвитку. Про що свідчить значне скорочення темпів зростання ВВП.

Таблиця 2
Державні фінанси зони євро

Показник	2006	2007	2008	2009	2011
ВВП, млрд. євро	8554	9004	9259	8978	9413
Дефіцит бюджету, % ВВП	-1,3	-0,6	-2,0	-6,3	-3,1
Державні видатки, % ВВП	46,7	46,0	46,8	50,7	-
Державні доходи, % ВВП	45,3	45,4	44,9	44,4	-
Державний борг, % ВВП	68,3	66,0	69,4	78,7	87,3

Джерело: розраховано за даними Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.worldbank.org.ua

В цьому контексті необхідно наголосити, що одним із визначальних негативних чинників, який вплинув на призупинення темпів росту ВВП, є зміна структури видатків Зведеного бюджету. Так, у 2005 році питома вага витрат на фінансування соціально-культурних заходів в країні становило 60,3% від загального обсягу видатків. Для порівняння за період з 2002 по 2004 роки їх частки становили відповідно 56,2%, 52,4%, 51,2% [7].

Частка видатків на соціально-культурну сферу у зведеному бюджету протягом 2006-2010 рр. становила відповідно 56,6%, 55,4%, 57,1%, 66,0% та 63,7%. Темпи зростання видатків зведеного бюджету на соціально-культурну сферу у 2009 році щодо показника попереднього року склали 107,9% (у 2008 році – 140,9%, у 2007 році – 126,2%). При цьому темпи зростання видатків зведеного бюджету у 2009 році щодо показника минулого року демонстрували спад та становили 99,4% [5]. Що свідчить про зростання питомої ваги витрат на фінансування соціально-культурних заходів у загальному обсязі видатків бюджету. В цілому видатки соціального спрямування зведеного бюджету за 2009 році більше за аналогічний період попереднього року на 7,9%. Видатки соціального спрямування зведеного бюджету у 2010 р. були більше за аналогічний показник попереднього року на 26,4%. Частка видатків зведеного бюджету на освіту, охорону здоров'я та соціальний захист і соціальне забезпечення становили відповідно 21,1%, 11,8%, 27,7% [5].

Крім того, значне зростання протягом 2004-2005 років бюджетного дефіциту та покриття його за рахунок коштів від приватизації державного майна та запозичень є вкрай небезпечною тенденцією. Фактично йдеться про незбалансованість бюджету, оскільки кошти від приватизації державного майна були використані не як доходи бюджету, а як джерела його фінансування. Ситуацію вдалося дещо покращити в 2006 році та довести значення показника дефіциту бюджету до рівня 0,7% від ВВП. Протягом 2007-2010 рр. перевага при фінансуванні державного бюджету надавалася не коштам від приватизації, а запозиченням, як зовнішнім, так внутрішнім. Так, питома вага запозичень у 2007 році становила 1,4% від ВВП, у 2008 році – 3,5%, у 2009 році – 10,6%, у 2010 році – 11,4% від ВВП. Одночасно частка коштів від приватизації становила у 2007 році – 0,3% від ВВП, у 2008, 2009 та 2010 роках – по 0,1% від ВВП. При цьому головним джерелом фінансування у 2010 р. були внутрішні запозичення, що сягнули 55,8% у загальній структурі джерел фінансування дефіциту бюджету. Зовнішні запозичення становили 43,3%, незначна частка припадає на надходження від приватизації – 0,9% [5].

Ще у 1955 році учасниками симпозіуму “Бюджетні дефіцити і борги”, якими були видатні вчені, міністри фінансів низки країн та експерти МВФ, були узагальнені основні причини хронічної дефіцитності бюджетів у таких положеннях. “По-перше, в західних країнах після Другої світової війни суттєво зросли вимоги суспільства до функцій владних і державних структур. У міру економічного росту й збільшення національного багатства особливо розширювалася соціальна сфера діяльності держави з обслуговування ринково-неактивних категорій населення. По-друге, посилена соціальна роль держави стала звичною, маса реципієнтів соціальних допомог почала сприймати вигоди свого становища як безумовну норму. Будучи численним сектором електорату, вони мають змогу політично перешкоджати проведенню відповідних реформ, особливо в сферах соціального забезпечення й охорони здоров'я. По-третє, виявилися помилковими урядові оцінки соціальних параметрів державних бюджетів, у яких

не повною мірою були враховані тенденції зростання безробіття, дорожчання медичних послуг, подовження тривалості життя, а також зниження темпів приросту продуктивності праці" [8, с. 239].

Однак стверджувати однозначно, що існують резерви збільшення податкового навантаження на економіку країни, і, як наслідок, збільшення видаткової частини бюджету, немає підстав. Йдеться лише про оптимізацію структури податкових надходжень до бюджету і на цій основі підвищення фіскальної ефективності податкової системи держави. Тому зрозуміло, що для подальшого зростання економіки Україна вже фактично вичерпала всі можливості щодо розширення діапазону державних функцій, у частині їх бюджетного фінансування. Так, окремі вчені вважають, що для нашої країни точка оптимуму або реверсу обсягів державного споживання становить 25-27% ВВП, інші визначають його на рівні 32-33% ВВП (без урахування соціальних трансфертів) [9]. Подальше збільшення державних видатків вже є загрозливим для розвитку країни.

Науковцями доведено, що в сучасних умовах посткризової трансформації соціально-економічної системи мультиплікатор зниження витрат бюджету на 1% призводить у середньому до падіння ВВП на 1,7%. За розрахунками фахівців МФВ, показник падіння ВВП сьогодні знаходиться у межах 1,5-2% ВВП. Крім того, механізм глобального перерозподілу фінансових ресурсів ставить під сумнів існування прямої залежності між темпами росту ВВП в окремій країні та отриманням результатів від цього зростання. Тому робляться прогнози, що економічний розвиток країн у сучасних умовах повинен відбуватися шляхом бюджетної консолідації, принаймні протягом найближчих 15 років, а зростання світового ВВП буде досягатися за рахунок країн, де є зростаючі ринки споживання. Сьогодні у світі існує 20 країн, що швидко розвиваються, за ринки яких і треба боротися. В сучасних умовах у світі формується нова глобальна система економічного зростання.

Одним із напрямів бюджетної консолідації має бути передача фінансування частини державних функцій за рахунок приватного капіталу або його пайова участь у такому фінансуванні. Перш за все, йдеться про доведення до завершального етапу пенсійної, медичної та освітньої реформ. Зрозуміло, що через об'єктивні причини (старіння нації, низький рівень добробуту населення) у повному обсязі держава не зможе фінансувати зазначені соціальні програми. Тому треба чітко визначити той гарантований мінімум, на який може розраховувати кожний громадянин (мінімальний рівень пенсії, гарантований обсяг медичних послуг, перелік категорій громадян, що мають право на безоплатне отримання вищої освіти тощо).

Як зазначає А. Гальчинський, "проблема оптимізації соціальних видатків давно назріла. Україна вичерпала можливості вирішення соціальних проблем через механізми державного бюджету. На Заході держава широко використовує активні економічні, у тому числі й фіскальні, інструменти, що стимулюють приватні соціальні інвестиції. В окремих країнах вони сягають 35-40% загального рівня соціальних видатків. Це стосується насамперед великих корпорацій, які дедалі більшою мірою перетворюються не стільки на суто економічні, скільки на соціально-економічні і гуманітарні осередки суспільства" [10].

Сьогодні суспільство стоїть перед вибором між великою, але безсилою державою та державою, що повернула собі силу завдяки обмеженню функцій до ухвалення рішень і вибору напряму розвитку та делегуванню "виконавчих" завдань іншим установам.

Певні кроки у вирішенні цього питання вже зроблені. Так, у новій редакції Бюджетного кодексу України (ст. 86) при визначенні критеріїв розмежування видів видатків між місцевими бюджетами запропонована така редакція статті – видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання гарантованих послуг (замість соціальних послуг, гарантованих державою) [11]. У ст. 94, 95 також термін "соціальні послуги" зазначено на "гарантовані послуги". В Основних напрямках бюджетної політики на 2011 рік поставлено завдання щодо внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я з метою визначення на законодавчому рівні понять "медична допомога" та "медична послуга" для формування переліку гарантованих державою безоплатних медичних послуг і послуг, які повинні надаватися на платній основі, та стандартів медичної допомоги [12]. Тобто фактично йдеться про визначення гарантованого мінімуму, на який може розраховувати кожний громадянин щодо отримання соціальних послуг з боку держави.

Крім того, доцільно розробити механізми та створити умови в державі, щоб кожний громадянин через системи страхових внесків мав можливість самостійно визначати максимальний для себе рівень фінансування зазначених послуг. Йдеться про пенсійне і медичне страхування. Що стосується отримання вищої освіти, то доцільно використовувати досвід провідних країн світу, де вже багато років функціонує система кредитування з відповідними пільговими умовами. Такі підходи значно зменшать витрати з державного бюджету у довгостроковому періоді, оскільки саме реалізація зазначених заходів дозволить знизити фіскальне напруження в Україні та одночасно підвищити ефективність діяльності державних інститутів.

Це одночасно і виважений, і вимушений крок українського уряду, оскільки це загально визначена світова практика у вирішенні соціальних проблем. Так, відомий професор соціології та менеджменту Пітер Ф. Друкер зазначає, що "... немає стільки багачів, щоб покрити всі витрати якій-небудь із соці-

альних служб. Насправді і в британському, і в американському соціальному забезпеченні (і в багатьох інших подібних службах) саме середній і бідний класи фінансують багатих. Усі платники податків, як правило, відраховують однакові суми до бюджетів подібних служб. Але у відношенні із загальним станом і доходами багаті платять менше, ніж представники нижчих класів. Фінансування державних служб – це класичний приклад того, що економісти називають “регресивним оподаткуванням”: його тягар зменшується із збільшенням доходу. ... Масове фінансування – єдиний спосіб підтримки служб, які мають бути кожному доступні. Не можна сказати і того, що подібні служби неефективні. Але вони не “безкоштовні” – їх утримання обходиться дуже дорого, оскільки вони повинні передбачати всі випадковості і надати весь діапазон послуг, навіть якщо деякі з них зажадаються одиницями. ... По суті, всі ці соціальні програми ґрунтуються на оподаткуванні і примусових заощадженнях. Вони змушують людину відраховувати гроші незалежно від того, хоче він того чи ні. Це запорака їх існування” [13, 187].

Вирішення питання щодо рівня втручання держави в економіку безпосередньо пов’язано з формування ефективної бюджетної системи, яка є невід’ємною частиною процесу становлення ефективної держави, ринкової економіки та відкритого суспільства. Крім того, одним з основних напрямів реформування бюджетної системи України є – необхідність приведення зобов’язань держави відповідно до наявних ресурсів.

Держава має сконцентрувати свої обмежені ресурси на виконання чітко визначених базових функцій. Бюджетна політика повинна будуватися на оцінці відносної ефективності участі держави у різних сферах економічної активності та зводити до мінімуму розподіл бюджетних ресурсів за напрямками, де участь держави не обов’язкова або неефективна.

В умовах посилення боргового навантаження на економіку більшості країн світу, особливо в умовах фінансової кризи та посткризового розвитку, Ж. Дрез пропонує “вирішувати питання невдалої координації (державного регулювання) не шляхом дефіцитного витрачання або створення дір у бюджеті, а шляхом соціальних інвестицій. В умовах жорсткості цін і заробітної плати існують інвестиційні проекти, які можна назвати соціально вигідними, хоча одночасно вони можуть бути невигідними для інвестора особисто – якщо лише приватні витрати на зарплату не відображають суспільну альтернативну вартість праці. Подібного роду інвестиції відіграватимуть таку ж відновлюючу роль для сукупного попиту, яку мають інші форми фіскальної експансії, але інвестиції в довгостроковій перспективі не призведуть до нестабільності, оскільки обслуговування боргу здійснюватиметься за рахунок віддачі від інвестицій. І немає яких-небудь причин для того, щоб використовувати приватні заощадження для компенсації інвестицій, і, отже, це дозволяє уникнути пастки еквівалентності Рікардо” [14, с. 357].

Як зазначав нобелівський лауреат В. Леонт’єв: “Значення проблем розподілу доходів буде зростати. Праця більше не гратиме таку роль і головне полягатиме в тому, щоб просто управляти системою. Люди отримуватимуть свої доходи через систему соціального забезпечення. Вже зараз ми отримуємо їх через соціальне забезпечення і намагаємося придумати всякий привід для надання людям соціальної допомоги. Величезну роль при цьому відіграє держава і ті економісти, які намагаються її зараз мінімізувати, демонструють поверхневе розуміння того, як працює економічна система. Якби зараз скасували державу, то настав би повний хаос. Сьогодні планування, природно, відіграє певну роль, але я не вважаю його основною функцією держави. Держава має велике значення, і це значення в умовах науково-технічного прогресу повинне зрости. Коли замислюєшся над тим, що сталося б з системою, якби ми абсолютно скасували державу, то розумієш, що це було б жахливо” [14, с. 69].

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати:

По-перше, світовий досвід та економічна думка свідчать про зростання ролі соціальних функцій держави в посткризових процесах незалежно від типу соціально-економічного ладу країни.

По-друге, при визначенні структури витратної частини зведеного бюджету країни особливу увагу слід приділяти обсягу видатків, які спрямовуються на забезпечення соціальних функцій держави, не допускаючи загрозливого зростання дефіциту бюджету та обсягу державного боргу.

По-третє, необхідно враховувати вплив соціальних витрат на темпи економічного розвитку країни та надавати перевагу системі соціального страхування, яка має бути диференційована відповідно до фінансового стану громадянина.

По-четверте, доцільно зменшувати обсяги знеособлюваного безкоштовного надання соціальних послуг держави та створювати умови для зростання частки приватного сектора в сфері соціальних послуг.

По-п’яте, необхідно розпочати формування дієздатної мережі недержавних соціальних інституцій через існування в країні дуже широкого пласта соціальних проблем, вирішення яких не пов’язане з фіскальними витратами.

Література:

1. Чухно А. А. Інституціонально-інформаційна економіка : підручник / А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко ; за ред. акад. НАН України А. А. Чухна. – К. : Знання, 2010. – 687 с.

2. Стиглиц Дж. Е. Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса / Стиглиц Джозеф; [пер. с англ. В. Лопатка]. – М. : Эксмо, 2011. – 512 с. – (Экономика: мировые тенденции).
3. Мизес Л. фон. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Людвиг фон Мизес; пер. с 3-го испр. англ. изд. А. В. Куряева. – Челябинск: Социум, 2008. – 878 с.
4. Фінанси: навч. посіб. / О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В. І. Оспіщева та ін. ; за ред. В. І. Оспіщева. – К. : Знання, 2006. – 415 с.
5. Бюджетний Моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2010 рік / [Шербіна І.Ф., Рудик А.Ю., Зубенко В.В. та ін.] ; ІБСЕД, Проект "Зміцнення місцевої фінансової ініціативи", USAID. – К. : 2011. – 127 с.
6. Гальчинський А. Вилікувати економіку можна тільки на ліберальних засадах [Електронний ресурс] / Анатолій Гальчинський // Дзеркало тижня – 20.02.2010. – Режим доступу до статті: <http://www.dt.ua/2000/2020/68567/>.
7. Статистичний щорічник України за 2007 рік. Державний комітет статистики України / за ред. О. Г. Осауленка. – Київ : Видавництво "Консультант", 2005. – 571 с.
8. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) / В. Л. Андрущенко. – Львів : Каменяр, 2000. – 303 с.
9. Гальчинський А. Три кроки бюджетної політики [Електронний ресурс] / Анатолій Гальчинський // Дзеркало тижня – 15.09.2006. – Режим доступу до статті: <http://www.dt.ua/publications/2006/09/15/241731/>.
10. Сколотяний Ю. Влада і дефіцити ліберального мислення [Електронний ресурс] / Юрій Сколотяний // Дзеркало тижня. Україна. – № 20. – 03.06.2011. – Режим доступу до статті: <http://dt.ua/articles/82158>.
11. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України // Законодавство України. – Режим доступу до закону: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
12. Постанова Верховної Ради України "Про Основні напрями бюджетної політики на 2011 рік" від 4 червня 2010 року № 2318-VI [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України // Законодавство України. – Режим доступу до закону: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
13. Друкер, Питер Ф. Епоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества / Питер Ф. Друкер : Пер. с англ. – М. : ООО "И.Д. Вильямс", 2007. – 336 с.
14. Самуэльсон П. О чем думают экономисты: Беседы с нобелевскими лауреатами / под ред. П. Самуэльсона и У. Барнетта; пер. с англ., 2-е изд. – М. : ООО "Юнайтед Пресс", 2010. – 490 с.